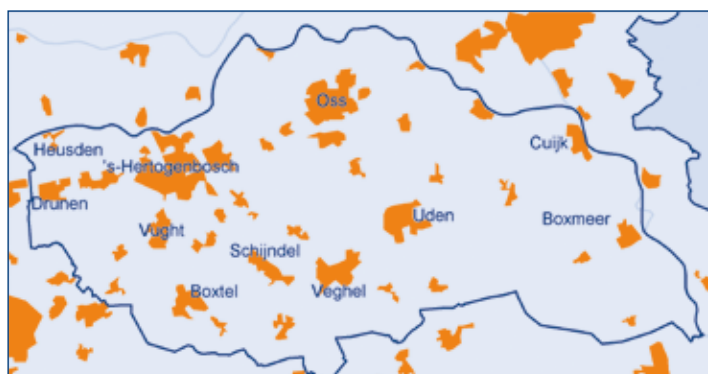

Regiovisie Noordoost-Brabant

- **Economie Noordoost-Brabant groeit met gemiddeld 2% dit en volgend jaar. Dit is aanzienlijk lager dan het gemiddelde van 3,6% in 2006 en 2007.**
- **Niveau regionaal economische groei structureel boven dat van Nederland in afgelopen 10 jaar mede als gevolg van sterke overheersing van industrie, handel en zakelijke dienstverlening in totale bedrijfsbestand.**
- **Ondanks overheersing van deze sectoren, ontbreken speerpunten in het huidige economische beleid. Er ontstaan echter wel steeds meer initiatieven om hier verandering in te brengen, zoals het 5-sterren clusterbeleid.**
- **Ondanks structureel hogere economische groei blijft de werkgelegenheidsontwikkeling in de regio achter. Daar staat tegenover dat de arbeidsproductiviteit harder is gegroeid in Noordoost-Brabant. De groei van de economie wordt dus veel meer opgevangen met kapitaal in plaats van arbeid.**
- **Dit laatste is echter maar gedeeltelijk zichtbaar in de regionale beloning van werknemers. Ondanks een hogere productiviteitsgroei, zijn de lonen namelijk nauwelijks meer gestegen dan in Nederland als geheel.**

Gunstige economische ontwikkeling Noordoost-Brabant

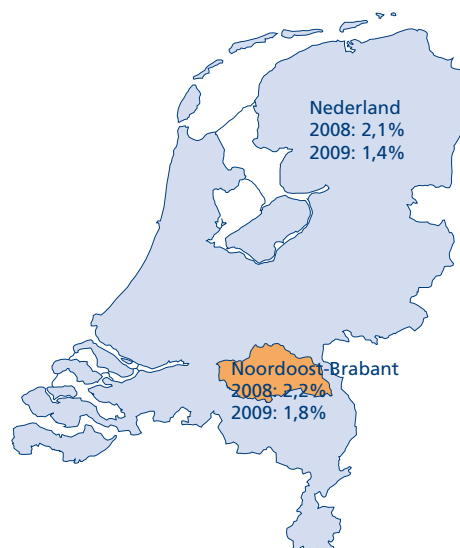
Economische groei in 2008 en 2009 circa 2%

In de periode 2005 tot 2007 is de economie in Noordoost-Brabant flink gegroeid, met een gemiddelde van 3,5%. Vorig jaar (2007) vormde hierin het absolute topjaar met een toename net iets onder de 4%. De vooruitzichten voor dit jaar (2008) en volgend jaar zijn echter weer een stuk lager (kaart 1). Deze terugval wordt vooral veroorzaakt door een afnemend vertrouwen in de economische ontwikkelingen onder producenten en consumenten in Nederland en daarbuiten. Dit is in gang gezet door de recessie op de markt voor Amerikaanse hypotheeklen (de subprime crisis), die zich al snel manifesteerde in een oplopende geldmarktrente en dalende aandelenkoersen. De hiervan afgeleide hogere rentetarieven voor zakelijk krediet en kortlopende hypotheeklen zijn ongunstig voor zowel de investeringsniveaus als de consumentenbestedingen. Daarnaast neemt de vraag vanuit het buitenland af door de teruggelopen wereldhandel, waardoor ook de export minder snel toeneemt in de komende jaren.

Economische groei Noordoost-Brabant structureel hoger dan in Nederland

Uit figuur 1 valt al op te maken dat de economie van Noordoost-Brabant iets harder groeit dan die van Nederland als geheel. Deze situatie lijkt van min of meer structurele aard in de afgelopen tien jaar (figuur 1). Alleen over het gehele jaar 2001 is de regionaal economische groei niet boven die van Nederland uitgekomen. Een belangrijke reden voor deze

Kaart 1 Economie Noordoost-Brabant groeit komende jaren gemiddeld 2%

Bron: ING Economisch Bureau

relatief sterke toename van het regionaal product ligt in de sectorstructuur van Noordoost-Brabant. Zo is de snelgroeiende handelssector relatief sterk vertegenwoordigd. De horeca – de sector met de minste groei in de periode 2001-2006 – is daarentegen ondervertegenwoordigd.

Vrije val consumentenvertrouwen ook in Noordoost-Brabant ingezet

De perikelen op de internationale financiële markten hebben vooral invloed op de vertrouwensindicatoren. Uit figuur 2 valt dan ook op te maken dat het consumentenvertrouwen onder inwoners van de provincie Noord-Brabant in de loop van 2007 flink is aangetast. Daarbij komt dat aan het begin van 2008 het vertrouwen onder consumenten in de provincie meer is gezakt dan in Nederland als geheel. Dit komt met name omdat consumenten uit de provincie Noord-Brabant pessimistischer zijn en hun koopbereidheid – of het nu grote of kleine aankopen betreft – aanzienlijk lager is dan in Nederland als geheel. En dat terwijl er relatief veel mensen in de regio een baan hebben en dus ook een grotere bestedingsruimte dan gemiddeld in Nederland.

Koopkracht in 2008 en 2009 onder druk

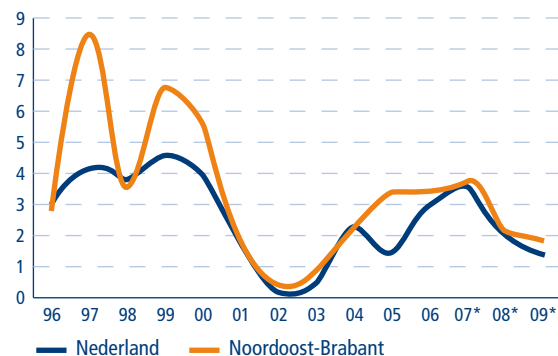
Het teruglopen van het consumentenvertrouwen heeft onder andere te maken met de druk op de koopkracht. Enerzijds stijgen de lonen nog wel, maar anderzijds stijgen de prijzen ook flink. Tel daarbij de door het kabinet in de Miljoenennota 2008 aangekondigde maatregelen en de hogere ziektekostenpremies op en er blijft in 2008 reëel minder te besteden over dan in 2007. De koopkracht loopt dus terug, met als gevolg en daling in de regionale vraag naar goederen en diensten.

Regionale sectorstructuur goed fundament voor groei

Zakelijke dienstverlening en industrie overheersen in sectorstructuur

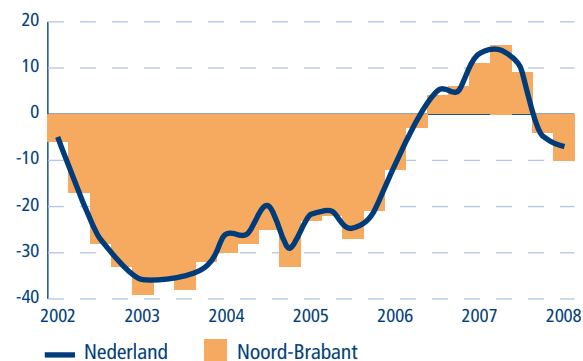
Twee sectoren overheersen in de regionale economie; de zakelijke dienstverlening (22%) en industrie (20%). Met name deze laatste sector is in vergelijking met Nederland sterk oververtegenwoordigd (figuur 3). Hierbij moet echter wel worden opgemerkt dat de nutsbedrijven zijn

Figuur 1 Economische groei Noordoost-Brabant structureel boven die van Nederland

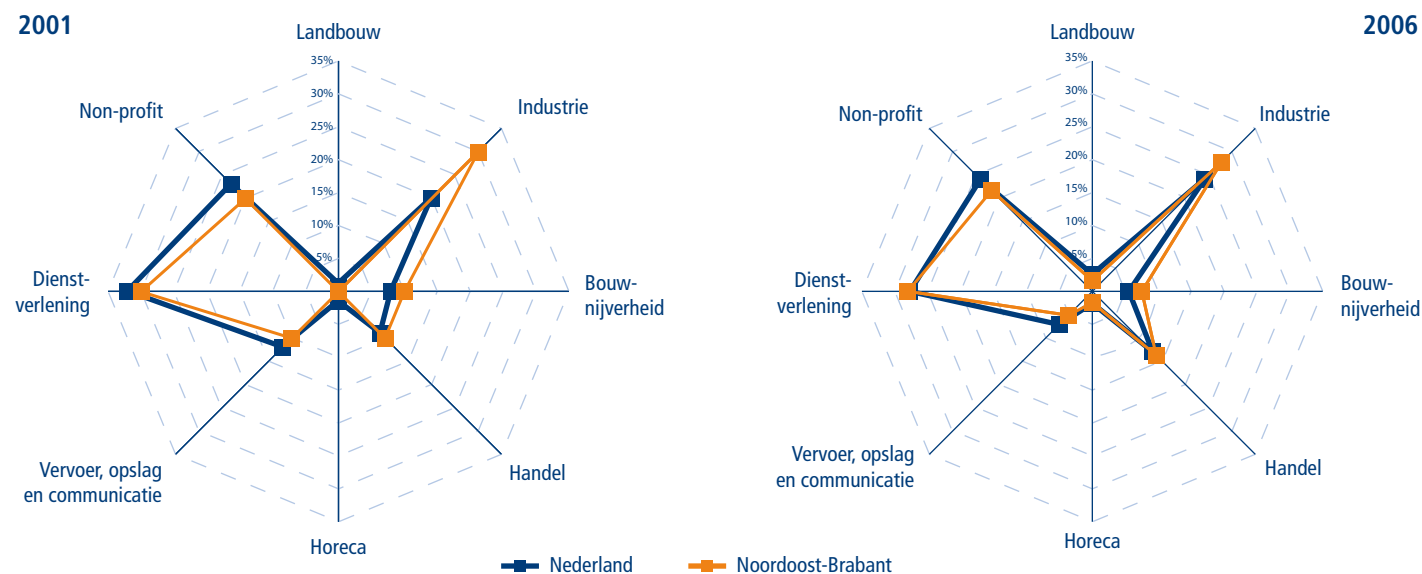
Bron: CBS en ING Economisch Bureau (ramingen 2008 en 2009)

Figuur 2 Consumentenvertrouwen provincie Noord-Brabant: hoopgevend herstel in eerste kwartaal 2008

Bron: CBS

Figuur 3 Industrie sterkst vertegenwoordigd in regionale productiestructuur ten opzichte van Nederland

Bron: CBS

* Industrie is inclusief energiebedrijven en delfstoffenwinning

** zakelijke en financiële dienstverlening

opgenomen in de industrie. De aanwezigheid van Essent in Den Bosch versterkt deze positie. Overigens blijkt ook de industrie – zonder nutsbedrijven – sterk vertegenwoordigd. Daarbij profiteert de regio van de aanwezigheid van enkele zeer grote industriebedrijven zoals Organon in Oss, Vanderlande in Veghel en Stork in Boxmeer.

Voor een zeer centrale regio als Noordoost-Brabant is de ondervertegenwoordiging van de vervoer, opslag en communicatie sector opmerkelijk. Dit enerzijds omdat de handel juist sterk vertegenwoordigd is en anderzijds doordat de regio Den Bosch zich jarenlang gepresenteerd heeft als vervoersas en communicatieknooppunt. Tegenwoordig wordt hiervoor de term dynamische netwerkstad gebruikt en de slogan: 's-Hertogenbosch=ontmoeten. Ook de non-profitsector valt op wanneer we kijken naar ondervertegenwoordigde sectoren. Dit betekent dat er in vergelijking met Nederland minder organisaties actief zijn op het gebied van onderwijs en zorg, maar ook algemene overheidstaken.

Werkgelegenheid Noordoost-Brabant groeit licht

Begin 2006 bestond de werkgelegenheid in Noordoost-Brabant uit bijna 275 duizend banen. Ongeveer driekwart hiervan wordt ingevuld door mensen uit de regio zelf. Dit betekent dus ook dat ongeveer 70.000 mensen dagelijks vanuit een andere regio naar Noordoost-Brabant reist. De meeste mensen werken in de handelsector, gevolgd door de industrie en de zakelijke dienstverlening.

De groei van de werkgelegenheid verloopt grillig en volgt redelijk het patroon van de economie. Als het slechter gaat, zijn er immers minder mensen nodig omdat ook de vraag naar regionale producten en diensten terugloopt. Andersom zie je duidelijk dat in jaren van economische opleving, zoals in 2006 en 2007, het aantal banen in de regio duidelijk aantrekt. Voor de komende jaren verwacht het ING Economisch Bureau een werkgelegenheidsgroei in de regio Noordoost-Brabant die iets onder het langjarig gemiddelde ligt. Dit heeft twee oorzaken. Allereerst loopt de vraag naar producten en diensten terug. Anderzijds wordt het steeds moeilijker voor ondernemers om aan mensen te komen, waardoor steeds vaker arbeidsbesparende maatregelen worden genomen. Denk hierbij aan automatisering of robotisering. Daarnaast zijn er bedrijven die om deze reden een deel van de activiteiten verplaatsen naar andere landen waar nog voldoende – vaak goedkopere – arbeid voorhanden is.

Box 2 Pendel en files gaan hand in hand

De problemen op de Nederlandse snelwegen gaan niet aan de regio Noordoost-Brabant voorbij. De A2 is immers een van de belangrijkste verkeersassen in ons land en zorgt voor een doorstroming van verkeer van Noord naar Zuid. Dit zorgt voor een aanzienlijke stroom doorgaand verkeer, iedere dag weer.

Daarnaast kent de regio een aanzienlijke pendelstroom. In de tekst wordt al benoemd dat dagelijks 70 duizend mensen de regio binnenkomen om te werken. Deze pendelstroom moet worden aangevuld met 75.000 inwoners van Noordoost-Noord-Brabant die juist elders in Nederland aan het werk zijn. De doorgaande verkeersstroom op bijvoorbeeld de A2 wordt daarom iedere dag weer flink aangevuld met mensen die van en naar hun werk reizen. Dit zorgt onder andere voor problemen op diezelfde A2 in de omgeving van Den Bosch.

Na jarenlang soebatten wordt er echter inmiddels hard gewerkt aan een betere bereikbaarheid. De rondweg rond Den Bosch was reeds verbreed naar twee keer drie rijbanen, maar wordt momenteel verder uitgebouwd naar vier keer twee banen. Een voor de regio prettige bijkomstigheid is dat in de nieuwe verkeersplannen het doorgaande verkeer gescheiden wordt van het regionale verkeer.

Box 1 Weinig profilering sterke sectoren

De nationale overheid streeft in het haar beleid "Pieken in de Delta" naar het aanwijzen van enkele regionale speerpunten. Health Valley in Nijmegen is hier een voorbeeld van. Net als Brainport in Eindhoven en omgeving. En ondanks dat Den Bosch en omgeving officieel ook tot Brainport behoort, merk je daar weinig van. De regio kent sowieso weinig speerpunten in haar economisch beleid. En dat terwijl een duidelijk profiel de regio juist kan helpen bij het versterken van de economische positie, mede doordat de regionale promotie en het aanbod van bijvoorbeeld bedrijfsruimten erop aangepast kan worden.

Toch zijn er wel degelijk mogelijkheden voor dergelijk speerpuntenbeleid. Zo kent de gemeente Veghel een sterke aanwezigheid van agribusiness. Daarnaast kan ook de omgeving van de A2 als diensten-, kennis en creativiteitsas worden bestempeld en uitgewerkt. De enige sector waar daadwerkelijk beleid op gevoerd wordt is het toerisme. In samenwerking met onder andere de Europese Unie is het project Bijzonder Noordoost-Brabant opgestart met als doel het vergroten van toerisme naar deze regio door uitgekende wervings- en promotieactiviteiten. Overigens betekent het ontbreken van een regionaal speerpunt niet dat er helemaal niets gebeurt. De gemeente 's-Hertogenbosch is bijvoorbeeld begonnen met het 5-sterren clusterbeleid.

Arbeidsproductiviteit groeit flink

Groei werkgelegenheid benadrukt tekort aan arbeidskrachten

Net als in andere regio's betekent een groei van de werkgelegenheid dat er steeds meer druk komt te staan op de toch al krappe arbeidsmarkt. Wanneer we naar de cijfers kijken, lijkt de werkgelegenheids-groei inderdaad ook in Noordoost-Brabant tot steeds meer problemen te leiden. Het aantal vacatures is er de laatste jaren al relatief groot en daarnaast is de nog beschikbare arbeidspool er relatief klein. Dit laatste blijkt onder andere uit het relatief lage werkloosheidspercentage en de hogere participatiegraad in de regio. Beiden geven aan dat in vergelijking met Nederland er minder mensen voorhanden zijn om direct aan het werk te gaan.

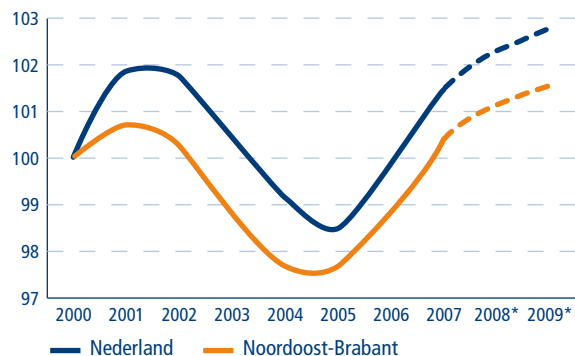
Tekort aan arbeidskrachten ook opgevangen door automatisering

Een manier om het groeiende tekort aan arbeidskrachten op te vangen is meer automatisering. Dit betekent dat arbeid vervangen wordt door kapitaal, omdat menselijke handelingen worden overgenomen door bijvoorbeeld een computer of robot. Gevolg van een dergelijke automatisering is dat de arbeidsproductiviteit omhoog gaat. Een medewerker zal immers, met behulp van computer of robot, meer produceren. Dit laatste lijkt duidelijk het geval in de regio. Al jaren ligt de regionale groei in de arbeidsproductiviteit flink boven het Nederlandse gemiddelde.

Productiviteit en lonen gaan maar gedeeltelijk hand in hand

De hogere productiviteitsstijging in Noordoost-Brabant in de afgelopen jaren zie je overigens maar gedeeltelijk terug in de beloning van medewerkers. De flinke piek in de productiviteitsstijging aan het eind van de vorige eeuw vertaalde zich duidelijk in een inhaalslag in de regionale beloning. Sinds 2003 verschilt deze echter nauwelijks – in groei en niveau – van het landelijk beeld. De hogere arbeidsproductiviteit van de laatste jaren vertaalt zich dus duidelijk niet in hogere lonen voor medewerkers. De beloning van werkgevers – in de vorm van winst – ligt overigens wel iets hoger dan gemiddeld in Nederland.

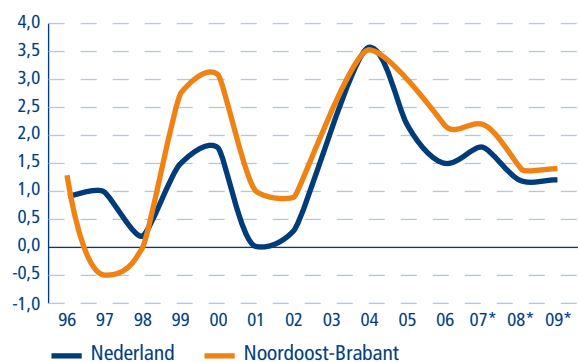
Figuur 4 Sinds 2000 werkgelegenheid harder gegroeid in Nederland (2000=100)

Bron: CBS

* Ramingen ING Economisch Bureau

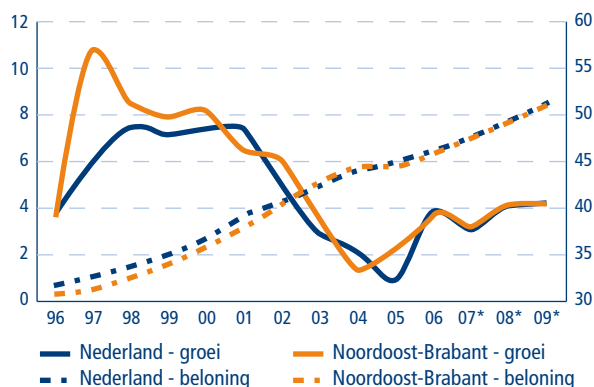
Figuur 5 Regionale arbeidsproductiviteit stijgt sneller dan in Nederland

Bron: CBS

* raming ING Economisch Bureau

Figuur 6 Beloning voor arbeid steeds meer op Nederlands gemiddelde

Bron: CBS

* Ramingen ING Economisch Bureau

De visie van Rob Wagemakers

De tendens in Nederland van een afnemend consumenten- en producentenvertrouwen is uiteraard iets waar ook onze regio niet aan ontkomt. Maar: onze regio is zodanig divers, dat je daar geen eenduidige uitspraak over kan doen. Zo zie je dat Uden, Veghel, Oss en Boxtel veel industriële activiteiten hebben. Deze sector reageert snel op de economische situatie. Kijken we echter naar Den Bosch, dan zien we veel zakelijke dienstverlening en bestuursactiviteiten. Deze sectoren reageren juist minder snel op een neergang. Wij ervaren hier eigenlijk niet dat het minder goed zou gaan. Ook speelt mee dat Den Bosch een echte winkelstad is. En juist deze sector draait fantastisch.

Toch worden hier niet altijd de beste beslissingen genomen. Zo houdt grondgebek de ontwikkeling van industrie tegen. Hier zijn te laat beslissingen genomen. Ditzelfde geldt ook voor de ontsluiting van de regio. Bijvoorbeeld de A2, die pas nu op de schop wordt genomen. Verder is de verbinding met Veghel hoognodig aan aanpassing toe. Deze weg langs het kanaal, in combinatie met het gebrek aan treinverkeer op dit traject is niet meer van deze tijd.

Maar gelukkig zijn er ook genoeg positieve ontwikkelingen en kansen. Zo is er geïnvesteerd in prachtige woonwijken, zoals De Groote Wielen in Rosmalen en de Haverleij aan de rand van Den Bosch. Dit versterkt niet alleen het imago van deze regio, maar ontziet ook de mooie, kleinere kernen. Een andere goede greep is het nieuwe ziekenhuis. Deze vervangt het ziekenhuis in de binnenstad. De nieuwe locatie zal nog meer farmabedrijven aantrekken. Iets wat past bij Den Bosch, waar de hoogwaardige kantoorindustrie altijd al prominenter was dan de maakindustrie. De vrijgekomen plek in de binnenstad biedt vervolgens weer ruimte voor de ontwikkeling van detailhandel.

Andere waardevolle ontwikkeling is het 5-sterren clusterbeleid van de gemeente 's-Hertogenbosch in samenwerking met andere kerngemeenten, waarin de bedrijvigheid in de regio in vijf activiteiten is ingedeeld: food, machines en systemen, logistiek, zorg en farma en toerisme. Dit maakt goede afspraken en beslissingen mogelijk. Concentreert de industrie zich in Veghel en Oss, dan is het bijvoorbeeld niet verstandig deze ook ergens anders op te zetten. Verder bevordert het innovatie en een verdere verbreding en verdieping van kennis. Belangrijk is ook de ontwikkeling van netwerken. Leuk is dat juist hier de typische, gemoedelijke mentaliteit van deze regio naar boven komt. Uiteraard draait het allemaal om kwaliteit en professionaliteit, maar je ziet dat de mensen hier simpelweg graag met elkaar aan de slag gaan.

Contact:

ING Economisch Bureau

Carlijn Bijvoet (020-5634447)

Henk van den Brink (020-5639506)

ING Bank Noordoost-Brabant

Nicole Fuchs (nicole.fuchs@mail.ing.nl)

Juni 2008

Deze publicatie is opgesteld door ING Economisch Bureau en uitgebracht ter gelegenheid van het Ondernemers Congres Noordoost-Brabant op 4 juni 2008.

Disclaimer

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist(en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichhouders aan de uitoefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijk zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overneming van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.

De tekst is afgesloten op 30 mei 2008.